

УДК 027.2.021:025.171(476)

ПРИВАТНІ ЗІБРАННЯ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК БІЛОРУСІ

Аляксандр СТЕФАНОВІЧ

*Центральна наукова бібліотека ім. Я. Коласа НАН Білорусі,
вул. Сурганова, 15, м. Мінськ, 220072, Білорусь, тел. (375-017) 284-10-12,
ел. пошта: rarebook@kolas.basnet.by*

Автор розглядає історію формування та склад деяких приватних колекцій, які зберігаються у відділі рідкісних книг та рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН Білорусі. Особливу увагу звернуто на збірку колишньої бібліотеки Несвізької ординації князів Радзівілів, колекції А. Багдановича, П. Беркова, Л. Кроля, П. Глебкі. Також простежено історію примірника книги Н. Новікова “Спроба історичного словника про російських письменників” (1772), який тепер належить бібліотеці.

Ключові слова: відділ рідкісних книг та рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН Білорусі, приватні колекції, стародруки, формування фондів бібліотеки.

Приватні книжкові колекції, що зберігаються у фонді відділу рідкісних книг та рукописів Центральної наукової бібліотеки Національної академії наук Білорусі (ЦНБ НАН Білорусі), мають свою історію, так чи інакше пов'язану з історією становлення та розвитку бібліотеки загалом.

Одними з перших у фонд бібліотеки надійшли книги з приватних зібрань відомого вченого в галузі мовознавства, віце-президента Петербурзької АН Я. Грота, професора історії В. Пічети¹, книги з бібліотеки відомого білоруського математика, одного з учнів А. Ейнштейна Я. Громера, колекція видань з математики Ц. Бурстина².

Приватні книжкові зібрання надходили до ЦНБ НАН Білорусі протягом всієї історії існування бібліотеки, яку організували 16 лютого 1925 р. при Інституті білоруської культури (попереднику Академії наук); вона з перших днів свого існування активно включилась до справи комплектування бібліотечного фонду. Такі приватні зібрання постійно викликають великий інтерес як з боку дослідників-спеціалістів, так і з боку найширшої аудиторії і, передовсім, любителів та цінителів книги.

Завдяки небагатьом документам, що збереглися в архіві НАН Білорусі, вдалося виявити, що напередодні Другої світової війни у фонді бібліотеки знаходились приватні книжкові зібрання, серед яких бібліотеки професора М. В. Довнар-Запольського з історії, археології та етнографії Росії, Білорусі, України та Польщі (15 тис. прим.), вченого в галузі агрохімії та рослинництва Н. К. Малющицького з сільського господарства (близько 4 тис. прим.), вченого-болотознавця В. С. Доктуровського про торф і болотознавство, Яневича з класичної філології та міфології (1 тис. прим.),

¹ Баева Г. М. История фундаментальной библиотеки АН БССР (1925–1941 гг.) // *Из истории книги, библиотечного дела в библиографии в Белоруссии.* – Минск, 1970. – С. 45.

² Там же. – С. 54.

унікальне зібрання відомого магнатського роду Радзівіллів (20 тис прим.)³. На жаль, ці книжкові зібрання через різні об'єктивні історичні причини втратили свою первинну цілість і зараз існують лише розрізнено.

Велика Вітчизняна війна надовго перервала процес розвитку Академічної бібліотеки. Найцінніша частина її фонду була розкрадена або вивезена до Німеччини. Однак, незважаючи на великі труднощі, ще під час війни в Москві спеціальна робоча група активно намагалась комплектувати фонди Бібліотеки АН Білорусі, у тому числі і приватними бібліотеками: професора МДУ В. П. Карпова (з історії науки), Н. Н. Дурново (з мовознавства), М. М. Дітерікса (з медицини), академіка Н. Н. Бухгольца (з математики) та ін.⁴

Тепер у фонді відділу рідкісних книг і рукописів ЦНБ НАН Білорусі зберігаються як цілі, так і розрізнені приватні збірки книг, які є великою матеріальною і духовною цінністю. Такі збірки несуть у собі додаткову інформацію як про власників, так і про склад їхньої книжкової колекції. Після детального вивчення і аналізу отриманих даних як цілого зібрання (що трапляється вкрай рідко), так і окремих примірників зі вцілілих приватних колекцій, дослідники роблять висновок, що приватні колекції завжди були основою для формування державних фондів.

Особливо наша бібліотека пишається приватною колекцією книг з умовною назвою "Radziwilliana". Через об'єктивні обставини багато книг з неї увійшли складовою частиною до окремих колекцій фонду відділу, і як єдине ціле це зібрання існує лише в електронній базі.

Приватне книжкове зібрання бібліотеки Несвізької ординації князів Радзівіллів, що перейшло у власність ЦНБ НАН Білорусі в 1941 р., складається з приватних розрізнених видань Радзівіллів: Станіслава Радзівілла, Юрія Радзівілла, Ієроніма Радзівілла, Марії де Каштелян (дружини Антонія Радзівілла), а також книг із Біржайської бібліотеки та Несвізького замку.

Перша згадка про книжкову колекцію Радзівіллів Несвізької ординації стосується XVI ст. З цього моменту і протягом всієї історії існування Несвізької бібліотеки вона притягувала до себе увагу різних суспільно-політичних діячів того часу. Починаючи з першого офіційного ордината Несвіжу – Миколая Кшиштофа Радзівілла Сирітки (1549–1616) і до останнього сімнадцятого ордината Леона Владиславовича Радзівілла (1888–1959) комплектування фондів бібліотеки Несвізької ординації не завжди відбувалось рівномірно. Тому це книжкове зібрання найбільш цікаве і цінне тим, що у його фондах були книги з приватних бібліотек, що існували на території Білорусі і не пов'язані родинними зв'язками.

По суті, ця приватна бібліотека князів Радзівіллів Несвізької ординації функціонально виконувала роль державного книгосховища у Великому Князівстві Литовському. Протягом свого існування, починаючи з першої половини XVI ст. і дотепер, фонди цієї унікальної приватної книжкової збірки потерпали від багаторазових змін. Події, що негативно вплинули на долю книжкового фонду Несвізької ординації, не залежали від стихійних лих та природних катаклізмів. Усі вони були пов'язані із суспільно-політичним життям, яке впливало не лише на державну перебудову, але і на долі, особисте життя конкретних людей, чії мрії та надії неодноразово трансформувалися з розвитком історичних подій.

³ Баева Г. М., Филипских В. Б. Из истории фундаментальной библиотеки АН БССР (1941–1959 гг.) // *Библиотечное дело и библиография в системе библиотек Академии наук БССР*. Сб. ст. / ред. кол. Г. М. Баева, И. И. Ваксер и др. – Минск; 1976. – С. 11.

⁴ Там же. – С. 14.

У фонді відділу рідкісних книг і рукописів ЦНБ НАН Білорусі зараз виявлено понад 3 000 одиниць книг колишньої бібліотеки Несвізької ординації князів Радзівіллів, яка до 1941 р. знаходилась у Несвіжі.

Хронологічні рамки цієї колекції охоплюють час з XV і до 40-х років XX ст. З них хронологічно виділимо по століттям:

- XV – 1 одиниця;
- XVI – 22 одиниці;
- XVII – 111 одиниць;
- XVIII – 1154 одиниці;
- XIX – 1657 одиниць;
- до 40-х років XX – 316 одиниць;
- 259 одиниць не датовані (частина з видань мають дефекти, а інша частина не має року видання).

На книгах із цієї збірки збереглися печатки-штемпелі, екслібриси, супер-екслібриси і багато інших особливостей примірників, і тих, що стосувались, і тих, що не стосувались роду Радзівіллів. Вони містять додаткову інформацію для вивчення книжкової культури на території Білорусі. Багато книг із маргіналіями та авторськими помітками зберігають у собі додаткову інформацію як суспільно-політичного, так і особистого характеру, що також є дуже важливим при вивченні національної культури.

Книжкова колекція Радзівіллів унікальна в історії книжкової культури Білорусі. Вона охоплює багато галузей знань. Серед них є книги з історії, економіки, теології, географії, філології та інших наук, збереглася велика кількість прижиттєвих видань класиків художньої літератури та філософської думки Європи: Вольтера, В. Гюго, Й.-В. Гете, Ф. Шіллера, Ромена Ролана, Я. Кончевича, Г. Сенкевича, Б. Пруса, Я. Крашевського та ін.

Часто окремі видання побували у кількох приватних бібліотеках, наприклад, книга Ніколая Новікова “Опыт исторического словаря о российских писателях. Из разных печатных и рукописных книг, сообщенных известий и словесных преданий собрал Николай Новиков” (Санкт-Петербург, 1772. – [7]л.+264 с.), що зараз зберігається у фонді відділу рідкісних книг та рукописів ЦНБ НАН Білорусі і має деякі особливості, що відрізняють її від інших книг. Окрім загальних ознак, книга відрізняється присутністю в ній рукописних власницьких записів і трьох екслібрисів, що належали різним власникам.

Книга надійшла до фонду відділу рідкісних книг і рукописів ЦНБ НАН Білорусі у 1975 р. разом з іншими цінними виданнями, які придбали у відомого бібліофіла П. В. Губара через букіністичну крамницю в Ленінграді. Ціна на час купівлі складала 875 карбованців.

Сам Н. Новіков відзначав у передмові до своєї книги: “Не честолюбність отримати звання творця, але бажання прислужитися моїй батьківщині до створення цієї книги мене спонукало. Користь, яку приносять такі книги, кожному читачу відома, не може бути не відомо і те, що усі європейські народи докладали зусиль для збереження пам’яті про своїх письменників: а без цього загинули б імена всіх у писаннях прославлених мужів. Лише Росія до цього часу не мала такої книги, і, можливо, це спричинило забуття багатьох наших письменників, про яких ніякої сьогодні ми не маємо інформації”⁵.

⁵ Новіков Н. И. *Опыт исторического словаря о российских писателях.* – Санкт-Петербург, 1772. – н. л. 5А–5Б.

Видання Н. Новікова, що вийшло в друкарні Академії наук Російської імперії, “було першим окремим біографічним словником російських письменників та вчених, в якому була інформація про 317 російських письменників переважно XVIII ст., з критичною оцінкою їх літературної діяльності. Наклад видання 606 примірників, з них останні 156 були віддані Н. Новікову лише у 1784 р. після погашення ним всього боргу за різні книги, надруковані для нього в Академічній друкарні”⁶.

Н. Новіков вніс до словника не лише імена відомих письменників, але і вихідців з демократичних кіл суспільства, чії твори навіть не були оприлюднені. Перше видання словника було “єдиним на той час “біо-бібліографічним довідником про російських (світських та духовних) письменників, учених та перекладачів”⁷.

Новизна та інтерес до цієї книги були спричинені тим, що Н. Новіков перший серед російських письменників того часу систематизував біографічні та бібліографічні матеріали. Незважаючи на кілька помилок, неточностей, “Спроба історичного словника...” була і залишається дуже цінним історико-літературним довідником. Тому в середовищі цінителів книг, бібліофілів це видання завжди стояло окремо, не дивлячись на дві спроби його перевидати.

Незважаючи на дрібні недоліки, як прижиттєвого видання, так і наступних, інтерес до цієї книги у дослідників книжкової культури XVIII–XX ст. не минає, а особливо у шанувальників антикварної книги. Не випадково саме цей примірник опинився у бібліотеці відомого автора багатьох історичних фальсифікацій Александра Івановича Сулакадзева. Він був першим власником видання, яке сьогодні зберігається у фонді ЦНБ НАН Білорусі, і залишив на його полях свої замітки.

Г. В. Аксьонова звернула увагу на витoki дуже багатого книжкового зібрання князів Сулакадзевих. “Все своє життя А. І. Сулакадзев збирав бібліотеку, поповнюючи батьківську колекцію новими друкованими та рукописними книгами”⁸. Понад усе А. Сулакадзев цікавився старовиною і предметами старовини. Він був ознайомлений з публікаціями з археології та історії та орієнтувався у справах сучасної йому історичної науки. Свідченням тому можуть слугувати записи у щоденнику за 1825 р., де вміщені “Мої думки про історію Росії та про інше”. Ці записи свідчать про добре знання праць М. Щербатова, В. Татищева, митрополита Євгенія (Болховітінова), Н. Карамзіна, публікацій договорів та грамот Н. П. Румянцова, видань Ф. В. Булгаріна. А. Сулакадзев писав: “Я добуваю [інформацію] з усіх джерел про російські монети, про зброю, одяг, їжу, розваги до християнства і після християнства, забобони, обряди, комерцію у всіх її проявах в Росії, подорожі у різні століття...”⁹.

Видання Н. Новікова було для А. Сулакадзева особливо цінним. Воно слугувало йому опорою у фальсифікаціях при використанні малодоступного матеріалу багатьох письменників і вчених, творчість яких мало або взагалі не була вивчена.

У книзі Н. Новікова “Спроба історичного словника...”, виданій в Академічній друкарні у Санкт-Петербурзі у 1772 р., на нумерованому аркуші 2/Б є рукописний запис, зроблений чорним чорнилом, який повідомляє: “ін. бібліотеки Александра Сулакадзева № 4565”. Таким чином, власник вказав на те, що він володіє якоюсь кількістю книг, а цей примірник у його приватній бібліотеці записаний під номером 4565.

⁶ *Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века 1725–1800.* – Москва, 1964. – Т. 2. – С. 312.

⁷ Там же. – С. 510.

⁸ Аксьонова Г. В. Петербургский коллекционер А. И. Сулакадзев – “фабрикант подделок” // <http://www.portal-slovo.ru/history/35735.php>.

⁹ Там же.

У цьому виданні є й інші власницькі записи, зроблені не лише чорним, але і червоним чорнилом, що належать А. Сулакадзеву, що можна визначити за почерком вищезгаданого його запису.

Багаточисельні власницькі записи свідчать про те, що власник цього примірника інтенсивно працював з книгою, володів матеріалом не гірше за автора. Багато рукописних записів прямо вказують на відсутність у книзі тих чи інших біографічних та фактографічних матеріалів. Так, наприклад, для дослідників культури Білорусі особливо цікависті викликає магнатський рід князів Радзівілів, які багато зробили для національної культури. Рукописний запис, зроблений А. Сулакадзевим, вказує, що він добре знав не лише вітчизняні російські літературні пам'ятники, але і західноєвропейські.

Практично всі записи, зроблені у цій книзі, можна прочитати. Деякі з них вичвіли, тому їх погано видно. Узагальнюючи сказане вище, варто підкреслити, що “як колекціонер, своїми підробками, з одного боку, він хотів довести значимість свого зібрання, а з іншого – вважаючи себе істориком, намагався втрутитись до наукових суперечок і навіть поставити в них крапку “новими” історичними даними”¹⁰, про що свідчить багато записів, залишені в книзі. Виділимо кілька з них:

Так, на сторінці 99 в описі: “Климовський, Семен, малоросійський козак написав книгу: про Правду і Великодушність добродійців, віршами, 1724 року. Рукопис цієї книги зберігається в Імператорській бібліотеці” є власницький запис “Климовъ а не Климовский”. Далі у дусі А. Сулакадзєва – “...і вірші на Полтаву. Петру І. У мене оригінал рукопису 1820. Сулакадзєв”.

На сторінці 132 у статті про Андрея Лизлова від руки у стовпчик записані роки життя письменника: “Лизлов Народ. 1650, Помер 1729. Жив 79 років”, далі друкованим шрифтом: “Лизлов, Андрей стольник, жив при Государеві Петрі Великому. Він написав Скіфську історію в двох частинах, про що згадується в російській історії Таємного Радника Татіщева і в дослідженні Казанської історії. Рукопис цієї книги зберігається в Імператорській бібліотеці”. Після цієї довідки є приписка, зроблена червоним чорнилом: “видана у СПб. 1776 рік. вид. 2 Моск. 1787 в бібліотеці Сулакадзєва є його власноручний переклад літопису Стариковського 1682 в Литві 1816”.

На сторінці 159 після вказівки: “Паліцин Варлаам, написав короткий Російський літопис з 859 року по 1562 рік. Ця рукописна книга зберігається в Імператорській бібліотеці”. Від руки додано: “надрукована в 4. в Моск.: 1781. Є у мене”, на цій же сторінці після друкованого тексту: “Памва-Беринда, Кириіл, Протоієрей, написав Лексикон Слов'янський, що і надрукований в Куте(и)нському монастирі 1652 року”, тим же почерком доданий запис: “Є в моїй бібліотеці. 1817 Сулакадзєв”.

Як же А. Сулакадзєв створював свої фальсифікації, які засоби він використовував? На це питання можна відповісти, вивчивши його записи, зроблені у книгах універсального змісту, де можна знайти найбільше відомостей про нову, часом маловивчену сторону книжної або рукописної справи. Таким виданням для творчих пошуків А. Сулакадзєва могла бути, і, судячи зі зроблених записів, була “Спроба історичного словника...” Н. Новікова, де він подавав свої пояснення та коментарі.

Нестримне бажання А. Сулакадзєва мати у своїй збірці унікальні предмети та книги і відсутність при цьому необхідних коштів та можливостей для їх придбання, змушували його вдаватися до фальсифікацій та різноманітних “придумувань”. Таке “забивання баків” сучасникам спричинило недовіру і до самого колекціонера, і до його зібрання. Через не зовсім схвальні відгуки А. Х. Востокова, Н. П. Румянцева,

¹⁰ Аксёнова Г. В. Петербургский коллекционер А. И. Сулакадзев...

П. М. Строева, які бачили колекцію, в суспільстві почала утверджуватися скептично-принизлива оцінка зібрання, яка насправді не відповідала дійсності.

Після смерті А. Сулакадзева у 1832 р. його колекцію почала розпродувати дружина. За всю колекцію вона запросила 25 тисяч рублів. Але одіозна особистість померлого власника і непоступливість спадкоємиці відлякали багатьох антикварів та колекціонерів. Повністю колекцію так і не продали, а через певний час вона почала розходитися частинами.

Частину збірки книжок А. Сулакадзева придбали петербурзькі колекціонери П. Я. Актон, А. Н. Кастерін. У 1870-х рр. велику частину матеріалів бібліотеки дешево купив якийсь Шапкін і продавав у своєму магазині. Там було чимало “брошур і рукописів, яких Шапкін, швидше всього, не вважав особливо цінними і продав їх на вагу до сусідньої паперової крамниці”¹¹.

Частину з тих матеріалів, що були в магазині, купили бібліограф Я. Ф. Березін-Ширяєв і професор математики М. П. Дуров. У підсумку, колекція А. Сулакадзева розійшлась по 25 зібранням (В. М. Ундольського, І. А. Шляпкіна, П. А. Овчиннікова, В. П. Науменка, Є. Є. Єгорова, Н. П. Дурова, І. Л. Яворського, Н. К. Михайловського, В. О. Ключевського та ін.).

Пізніше книгу Н. Новікова зі збірки А. Сулакадзева, ймовірно за все, купив В. І. Клочков, про що свідчить екслібрис, що зберігся вкінці видання: “Антикваріат книжкова торгівля В. І. Клочкова СПб Літєйний пр. 55”.

Васілій Іванович Клочков (1860–1915) – російський книготорговець, антиквар, бібліофіл, один із засновників “Гуртка любителів російських мистецьких видань” у Петербурзі (1903). Він одним із перших розпочав букіністичну торгівлю на Літєйному проспекті. До того букіністи тіснилися в маленьких кіосках, вузьких переходах, підвороттях та в неопалюваних підвалах Александрівського ринку. Васілій Іванович, приклад культурного книжника-антиквара, користувався великою повагою багатьох бібліофілів. Прекрасний знавець старовинної книги, він був незамінним помічником усіх збирачів-книголюбів. Зі всіх букіністів світу В. Клочков видав найбільшу кількість антикварних каталогів (понад 600, з 1885 по 1915 рр. – 576 каталогів), які розсилав у всі кінці Росії. Через його магазин були продані такі цінні книжкові зібрання як бібліотеки князя М. С. Воронцова, графа С. А. Апраксіна, В. І. Асташева та інших. За найактивнішої участі В. Клочкова укладено знамениту бібліотеку Г. В. Юдіна. В самого Васілія Івановича була прекрасна збірка рідкісних та цінних книг. Він помер 1915 р. у віці 55 років, похований на Смоленському кладовищі¹².

Наступним власником цього видання був Ніколай Кузьмич Сінягін (1874–1912) – син відомого хліботорговця, купець, петербурзький бібліофіл та колекціонер, який почав збирати книги та естампи з 1900 р.

Бібліотека Н. Сінягіна складалася з книжок різного змісту: російські та закордонні видання, книги по історії Вітчизняної війни 1812 року, “Россіка”, зібрання мемуарів, бібліографічні покажчики та каталоги бібліотек, спеціальна дитяча література XVIII – початку XIX ст., альманахи першої чверті XIX ст., ілюстровані видання XVIII і XIX ст., загальною кількістю біля 20 тисяч томів¹³. На кожній книзі був наклеєний власницький екслібрис, розмальований від руки. В книзі Н. Новікова “Спроба історичного словника...” є екслібрис Н. Сінягіна, на якому стоїть інвентарний номер, що вказує не

¹¹ Аксёнова Г. В. Петербургский коллекционер А. И. Сулакадзев...

¹² [http://library.petrso.ru/collections/red/exlib_suzet\(r\).htm](http://library.petrso.ru/collections/red/exlib_suzet(r).htm).

¹³ <http://genosin.narod.ru/blago.htm>.

лише на приналежність книги конкретному власнику, але й її місце у цьому книжковому зібранні: “Бібліотека Н. К. Сінягіна № 5082”.

До своєї хвороби Н. Сінягін активно займався описуванням ілюстрованих російських книг, у 1909–1910 рр. вийшли укладені ним два випуски “Матеріалів для бібліографії російських ілюстрованих видань” (вип. 2 і 4). Коли хвороба Н. Сінягіна ускладнилась психопатичними явищами, його помістили до лікарні для душевнохворих, де він і помер.

У 1917 р. відомий бібліофіл Павел Вікентійович Губар придбав бібліотеку Н. Сінягіна. Упродовж 1920-х рр. раритети з неї продавались у відкритій П. Губаром крамниці “Антикваріат”¹⁴, про що може свідчити екслібрис: “Бібліотека П. В. Губара”. На екслібрисі є власницький напис, зроблений олівцем, очевидно, самого П. Губара: “Інв. Стр. 142”. Внизу під екслібрисом тією ж рукою олівцем написано: “№ 326”. Очевидно, П. Губар зберігав цю книгу у своїй домашній колекції.

Останнім власником цього видання зараз є не конкретна фізична особа, а юридична – Центральна наукова бібліотека ім. Я. Коласа Національної академії наук Білорусі. Фонди нашої бібліотеки завжди відкриті для вчених. Багато унікальних друкованих та рукописних книжок чекають своїх дослідників.

Поряд з окремими виданнями фонди відділу рідкісних книг та рукописів ЦНБ НАН Білорусі поповнювались приватними зібраннями відомих вчених, письменників, громадських діячів. Серед них слід виокремити приватну колекцію А. С. Багдановіча.

У 1957 р. до ЦНБ НАН Білорусі була передана книжкова збірка Адама Єгоровича Багдановіча – відомого етнографа, фольклориста, громадського діяча, великого книголюбця, батька видатного білоруського поета Максима Багдановіча. Ця книжкова колекція нараховує 2121 друковане видання.

Як зауважив відомий дослідник Ю. Пширков, “лише за кілька десятиліть він накопичив величезний матеріал з історії, археології, етнографії, фольклору і мовознавства, зібрав надзвичайно багаті колекції пам’яток білоруської писемності, історії, прикладного мистецтва, предметів давнини, що є чималим ґрунтом для подальшого розвитку різноманітних галузей суспільних наук в Білорусі”¹⁵.

Бібліотека А. Багдановіча складається з книг різноманітної тематики, що охоплюють всі сфери людської діяльності: історію, право, мистецтво, теософію, мовознавство, філософію, психологію, педагогіку, економіку, фізику, медицину, хімію, математику, літературу універсального змісту, художню літературу.

Особливу увагу А. Багдановіч приділяв книгам про Білорусь. Колекція “Білоруські” включає видання білоруською мовою, з історії Білорусі. Особливу цікавість викликають: “Зібрання давніх грамот і актів міст Мінської губернії, православних монастирів, церков та з різних предметів” (Мінськ, 1848); “Збірник пам’яток народної творчості у Північно-Західному краї” (Вільно, 1866); “Спогади про Білорусь” І. Н. Захар’їна (Санкт-Петербург, 1884); “Нарис археологічних пам’яток на території Мінської губернії та її археологічне значення” Г. Х. Татура (Мінськ, 1892) та ін.

Особливу наукову та культурну цінність для дослідників мають книги з білоруського літературознавства та мовознавства: “Нариси з історії та білоруської літератури. Стародавній період” Н. А. Ярчука (Мінськ, 1922); “Білоруська грамати́ка для шкіл” Б. А. Тарашкевіча (Мінськ; Вільнюс; Берлін, 1921); “В’язанка” Я. Лучіни (Санкт-Петербург, 1903); “Курганна квітка” К. Буйло (Вільно, 1914); “Спадщина” Янки Купали

¹⁴ <http://genosin.narod.ru/blago.htm>.

¹⁵ ЦНБ НАН Білорусі, ф. 30 (Пширков Ю. С.), оп. 1, ед. хр. 738, л. 36.

(Мінськ, 1922) та багато інших книг. У цій колекції містяться також багато прижиттєвих видань російських поетів та письменників XIX ст. та інші цінні видання.

У 1973 р. фонд відділу поповнився колекцією книг російського літературознавця, філолога, бібліографа, члена-кореспондента АН СРСР, дослідника слов'янської літератури XVIII–XX ст., автора багатьох праць з історіографії, книгознавства, журналістики, кількох статей про творчість російських письменників Павла Наумовича Беркова. Своім науковим авторитетом, блискучою ерудицією він заслужив собі міжнародне визнання.

Ця колекція нараховує понад 14 тисяч примірників книг на різну тематику. Цільове комплектування бібліотеки визначило високу наукову цінність його колекції – у ній немає випадкових видань. Як писав П. Берков, “раритетів заради їх рідкості я ніколи не купував. Але те, що входить до кола моїх інтересів, те, що мені потрібне для роботи як літературознавцю широкого профілю та книголюбу, я намагаюсь придбати – купити, вимінити чи сфотографувати. [...] Мені завжди здається, – писав учений, – що я потім пошкодую про те, що “відпустив” її (книгу), і так справді було кілька разів, коли я міняв “непотрібні” книги на “потрібні” або дарував друзям книжки зі своєї бібліотеки. Я також зробив спостереження, що майже жодна книга не є для мене абсолютно зайвою: в якийсь момент вона стає потрібною, корисною – або мені, або моїм друзям та учням”¹⁶.

Колекція П. Беркова з літературознавства може слугувати зразком у підборі книг, “від багатотомних видань до газетних вирізок та відтисків, складених в папки чи опрацьованих. Тут література з історії та теорії російського та слов'янського літературознавства, а також публікації, присвячені життю та творчості російських поетів та письменників, тобто біографічні, бібліографічні та історико-літературні матеріали про них”¹⁷.

Велику цікавість викликають книжки, об'єднані П. Берковим під рубрикою “театр”. Тут зібрані книжки про життя і творчість акторів, композиторів, художників, матеріали з історії російського театру, література з мистецтва, каталоги виставок, путівники по музеях і містах, роботи, присвячені окремим пам'ятникам архітектури. В межах матеріалів до історії театру є багато відомих, але рідкісних, малотиражних і подарункових видань, таких як, наприклад, “Архів дирекції державних театрів”, в якому опубліковані списки особового складу службовців, відомості про репертуар імператорських театрів у 1746–1801 рр.¹⁸

П. Берков постійно слідкував за різноманітними книжковими новинками, у тому числі і за дослідженнями провідних білоруських літературознавців, істориків, етнографів, фольклористів. У його бібліотеці в розділі літератури Білорусі є праці Є. Карського, П. Шейна, С. Малевича та інших дослідників. Про тісні контакти П. Беркова зі вченими Білорусі свідчать багато автографів чільних білоруських учених: В. Борисенко, Ю. Пширкова, Н. Грінчака, А. Мальдіса, В. Казберука, М. Мушинського та ін. Багато книг з колекції П. Беркова мають рукописні адресні та дарчі помітки їх попередніх власників.

У 1978 р. фонд відділу поповнився новим приватним зібранням – колекцією Л. Ю. Кроля, що налічувала близько 2000 примірників. Л. Ю. Кроль належить до “покоління білоруських художників, чії творчі біографії починались на межі 20–30-х років

¹⁶ Берков П. Н. *О людях и книгах*. – Москва, 1965. – С. 26.

¹⁷ Черняева А. И. Библиотека члена-корреспондента АН СССР П. Н. Беркова // *Библиотечное дело и библиография*... – С. 49.

¹⁸ *Архив дирекции Императорских театров*. – Санкт-Петербург, 1892. – Вып. 1, отдел 1–2.

XX ст. і стали частиною історії образотворчого мистецтва республіки”¹⁹. Книжкова колекція Л. Ю. Кроля складається переважно з видань книжкової графіки XX ст.

Значне місце в колекції займає література, присвячена німецькій книжковій графіці XX ст. В колекції – альбоми М. Лібермана, Л. Корінта, М. Слефогта, В. Клемма, Е. Барлах, Е. Кірхнер та ін. Без сумніву, цікавими є й альбоми з книжковими ілюстраціями художників 1950–1980-х рр.: П. Аккермана, Г. Бемера, А. П. Вебера, Г. Краца, Г. Штіллера та інших провідних майстрів німецької книжкової графіки.

Зразками французької графіки в колекції Л. Ю. Кроля є альбоми художників-гравюрників різних напрямків: А. Матіса, П. Пікассо, А. Сегонзака, Ж. А. Буссенго, Л. А. Моро, Р. Дюфі, Ж. Руо, М. де Вламінка, М. Лорансена, Е. Герга, Ж. Люрса, А. Варок’є, М. Громера та інших авторів.

В колекції досить широко представлена російська книжкова графіка. Цікавою є велика ілюстрована серія з розгорнутою оповіддю А. Н. Бенуа (“Мідний вершник” А. С. Пушкіна, 1903–1923), а також видання 1922 р. Ф. М. Достоєвського “Білі ночі” з малюнками М. В. Добужинського та ілюстровані книги художників Є. А. Кібріка, Д. А. Шмарінова, К. І. Рудакова, Кукриніксів та ін. Окремий масив книг – це альбомні видання 1970-х років. Слід відзначити багато ілюстроване багатотомне видання XIX ст. П. П. Гнедича “Історія мистецтв” (Санкт-Петербург, 1897). Екземпляр доповнений кольоровими таблицями та малюнками; хронологічні рамки охоплюють т. зв. “доісторичний” період (давньохристиянську епоху), епоху Відродження і до “наших днів” (мається на увазі кінець XIX ст.).

Зараз при відділі рідкісних книг та рукописів існує меморіальний кабінет білоруського поета, дитячого письменника, перекладача, драматурга, ученого, громадського діяча, академіка АН Білорусі Петра Федоровича Глебкі. Окрім книжкової колекції, до відділу були передані його рукописні матеріали, які описані та зберігаються окремим рукописним масивом у секторі рукописів.

Книжкова колекція П. Глебкі нараховувала 3853 друківані одиниці, серед яких – 211 зразків іноземними мовами. Велика частина цієї колекції – це видання з історії, мовознавства, літературознавства та культури Білорусі. Особливу увагу П. Глебкі приділяв книгам репресованих білоруських поетів та письменників. Деякі з них збереглися в єдиному екземплярі.

Унікальність цього зібрання ще й у тому, що в роки Великої Вітчизняної війни ця колекція знаходилася на окупованій території та уціліла повністю, зберігши свою цінність та особливість. За заповітом її власника книжкова збірка разом із робочим кабінетом були передані ЦНБ НАН Білорусі.

У той же час, у 1970-х рр. у Ленінграді було придбано частину книг зі збірки П. Губара, інженера-проектувальника, видавця, колекціонера-бібліофіла. Серед книг була й відома інкунабула “Всесвітня хроніка” Г. Шеделя (1493 р.), а також інші не менш цікаві видання.

За останні роки фонд відділу рідкісних книг та рукописів ЦНБ НАН Білорусі поповнився приватними книжковими збірками П. Пономаренка, Н. Улащика, В. Дубовки, А. Велюгіна, М. Лужаніна, Я. Бриля, В. Короткевіча, М. Спірідоновна, батька Гаврілі Івановича та його сина Радіма Гавріловича Горецьких та інших діячів культури, мистецтва, чії книжкові зібрання мають велику наукову, історичну та культурну цінність.

¹⁹ Денисенко Е. П. Издания из библиотеки Л. Ю. Кроля (по материалам книжного собрания из фондов отдела редких книг и рукописей ЦНБ НАН Беларуси) // *Информационное обеспечение науки Беларуси*: Сб. научн. ст. – Минск, 2004. – С. 166.

Можна з повним правом сказати, що приватні книгозбірні в державних сховищах займають достойне місце не лише у структурі фонду державних бібліотек, але і у процесі формування національної книжкової спадщини Білорусі. Тому вивчення цих колекцій відкриває багато історичних фактів, які ще залишаються недослідженими.

Переклад з російської Галини МАТИС

**PRIVATE COLLECTIONS
IN THE CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF BELARUS**

Aliaksandr STEFANOVICH

*Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus,
15, Surganov Str., Minsk, 220072, Belarus, tel. (375-017) 284-10-12,
e-mail: rarebook@kolas.basnet.by*

The article provides a historical overview of the formation and the contents of certain private collections, which are kept in the department of rare books and manuscripts of the Central scientific library of NAS of Bilorus. Special attention is paid to the former library of Radziwills' (Radziwiłły) Archives and Niasvizh (Nieśwież) Library Collection, collections of A. Bahdanovich, P. Berkov, L. Krol, P. Hlebka. The article also traces down the history of M. Novikov's copy of a book entitled "An Attempt at Historical Dictionary of Russian Writers" (1772), which is now a property of the library.

Key words: the department of rare books and manuscripts of the Central scientific library of NAS of Belarus, private collections, black-letter books, formation of library funds.

**ЧАСТНЫЕ СОБРАНИЯ
В ЦЕНТРАЛЬНОЙ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ**

Александр СТЕФАНОВИЧ

*Центральная научная библиотека им. Я. Коласа НАН Беларуси,
ул. Сурганова, 15, г. Минск, 220072, Беларусь, тел. (375-017) 284-10-12,
эл. почта: rarebook@kolas.basnet.by*

Автор рассматривает историю формирования и состав некоторых частных коллекций, которые находятся в отделе редких книг и рукописей Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа НАН Беларуси. Особенное внимание обращено на собрание бывшей библиотеки Несвижской ординации князей Радзивиллов, коллекции А. Багдановича, П. Беркова, Л. Кроля, П. Глебки. Также прослежена история книги Н. Новикова "Опыт исторического словаря о российских писателях" (1772), которая теперь принадлежит библиотеке.

Ключевые слова: отдел редких книг и рукописей Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа НАН Беларуси, частные коллекции, старопечатные издания, формирование фондов библиотеки.

Стаття надійшла до редколегії 4. 11. 2008

Прийнята до друку 26. 05. 2009